

Sociale Wetenschappen verschijnt vier maal per jaar in een omvang van ca. 70 bladzijden.

Redactie

Prof. dr. P. Ester, prof. dr. J. Hagenaars, dr. ing. W. van Oorschot, prof. dr. K. Sanders, prof. dr. J.J. Schippers, prof. dr. P. van Seters, dr. B. Steijn, prof. dr. T. Willemsen, dr. A. Wilthagen, prof. dr. M.A. Zwanenburg

Redactie-voorzitter

Prof. dr. P. van Seters

Redactie-secretaris

Dr. ing. W. van Oorschot

Redactie-penningmeester

Drs. M. van Ieperen

Redactie-assistente

M. de Vries

Bijdragen

Artikelen en overige stukken voor de redactie bestemd gelieve men te richten aan dr. ing. W. van Oorschot, kamer S180, Katholieke Universiteit Brabant, Postbus 90153, 5000 LE Tilburg, <W.v.Oorschot@kub.nl>. Zie voor auteursinstructies de binnenkant van het achterblad of <socialewetenschappen.kub.nl>.

Administratie

Alle correspondentie over abonnementen, adressen, advertenties en losse nummers gelieve men te richten aan: Administratie Sociale Wetenschappen, t.a.v. mw. A. Booi, Gianotten Drukkerij, Postbus 9228, 5000 HE Tilburg, tel. 013-5425050; fax 013-5359175.

De abonnementsprijs bedraagt voor binnen- en buitenland f75,- per jaar. Een studentabonnement kost f60,-. Een abonnement voor bedrijven, instellingen e.d. bedraagt f105,-. De prijs voor losse nummers is f20,- + f5,- verzend- en administratiekosten. Leden van de Nederlandse Sociologische Vereniging krijgen een korting van f10,- op het abonnement.

Men abonneert zich voor de gehele jaargang, met vooruitbetaling van het abonnementsgeld. Abonnees die voor oktober van de lopende jaargang niet hebben opgezegd, worden geacht hun abonnementen te willen continueren.

Alle betalingen dienen te geschieden aan:

De penningmeester Stichting Tijdschrift Sociale Wetenschappen te Tilburg. Postbank (giro) 207522. Indien men het abonnementsgeld betaalt voor een ander, gelieve dan duidelijk diens naam, adres en adm. nummer te vermelden ter vermindering van dubbele incasso.

ISBN 0037-8077

INHOUDSOPGAVE

Pag.

Matthijs Kalmijn, Paul M. de Graaf, Marjolein I. Broese van Groenou en Pearl A. Dykstra Oorzaken en gevolgen van echtscheiding: Een landelijk onderzoek onder gehuwde en gescheiden mensen in Nederland.....	1
Paul M. de Graaf en Matthijs Kalmijn Scheidingsmotieven in Nederland sinds de jaren vijftig.....	16
Matthijs Kalmijn, Paul M. de Graaf en Anne-Rigt Poortman Werk en echtscheiding: de interactie van economische en culturele invloeden.....	34
Jacques P.G. Janssen Partnerselectie, heterogamie en echtscheiding.....	53
Anne-Rigt Poortman en Tineke Fokkema Economische gevolgen van echtscheiding voor mannen en vrouwen in Nederland, 1949-1998.....	69
Lissy Terhell, Marjolein Broese van Groenou en Theo van Tilburg Verschillen in het steunnetwerk en de sociale participatie van gescheiden mannen en vrouwen	93
Tineke Fokkema en Pearl A. Dykstra Verschillen in depressie tussen gehuwde en gescheiden vrouwen in Nederland: op zoek naar een verklaring	115
Tamar Fischer en Paul M. de Graaf Ouderlijke echtscheiding en de levensloop van kinderen; negatieve gevolgen of schijnverbanden?	138

Oorzaken en gevolgen van echtscheiding: Een landelijk onderzoek onder gehuwde en gescheiden mensen in Nederland

Matthijs Kalmijn, Paul M. de Graaf, Marjolein I. Broese van Groenou en Pearl A. Dykstra

Abstract

In this article, we describe a research program about the causes and consequences of divorce in the Netherlands from the 1950s to the 1990s. The article elaborates on the sociological and social relevance of divorce and assesses to what degree there are gaps in the existing research literature in the Netherlands. Subsequently, we introduce the general research question of the new research program. This question focuses on causes and consequences on the one hand, and on socio-economic and socio-cultural dimensions on the other. A cross-tabulation of these distinctions leads to four general research questions which guide a series of more specific research projects. To address the research questions, new data were collected: the survey 'Divorce in the Netherlands'. This survey is based on a nationally representative sample and elaborate structured face-to-face interviews among 551 first-married persons, 868 single divorced persons, and 927 remarried or 'recohabiting' persons. The article discusses the data collection in detail, addressing among other things, the sample frame, the interviews, and (differentials in) non-response. Finally, the other articles in this volume are introduced, all of which are based on analyses of the new survey.

1 Inleiding

In dit artikel geven we een overzicht van de bijdragen uit het themanummer en bespreken we de opzet en uitvoering van het aan de artikelen ten grondslag liggende gemeenschappelijke onderzoek. De directe aanleiding voor dit onderzoek is de sterk gestegen kans op echtscheiding in de Nederlandse samenleving. In de periode van het begin van de 20e eeuw tot het midden van de jaren zestig fluctueerde het aantal huwelijken dat jaarlijks door een echtscheiding werd ontbonden rond de 2 per duizend gehuwde paren in de bevolking, met een tijdelijke uitschieter naar boven na de Tweede Wereldoorlog. Van 1965 tot het midden van de jaren tachtig nam het echtscheidingscijfer toe tot 10 scheidingen per duizend gehuwde paren. In niet meer dan twintig jaar tijd is de kans op echtscheiding dus vervijfvoudigd.¹ Vanaf 1985 fluctueert het echtscheidingscijfer zonder dat er een duidelijke tegentrend waarneembaar is; het meest recent waargenomen scheidingcijfer is 95 in 1999.

Scheidingcijfers worden door het Centraal Bureau voor de Statistiek ook vertaald in het verwachte percentage huwelijken dat uiteindelijk via een scheiding

¹ Matthijs Kalmijn is universitair hoofddocent bij de vakgroep Sociologie van de Universiteit Utrecht. Paul de Graaf is universitair hoofddocent bij de sectie Sociologie van de Katholieke Universiteit Nijmegen. Marjolein Broese van Groenou is universitair docent bij de Faculteit der Geneeskunde van de Vrije Universiteit Amsterdam. Pearl Dykstra is senior onderzoeker bij het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut. Correspondentieadres: M. Kalmijn, ICS/Sociologie, Heidelberglaan 1, 3584 CS Utrecht, e-mail: M.Kalmijn@fss.uu.nl.

wordt beëindigd. De meest recente prognose wijst uit dat tegenwoordig één op de vier huwelijken uiteindelijk zal stranden, een aanzienlijk aantal (De Jong, 1999). Als gevolg van deze trend is ook het percentage gescheidenen in de bevolking gegroeid, hoewel de groep relatief klein is: van de bevolking van 25 jaar en ouder is volgens het CBS bijna 8 procent officieel gescheiden. Daar bovenop zijn er nog gescheidenen die opnieuw zijn getrouwd, maar onbekend is hoe groot die groep precies is.

Over de vraag of echtscheiding als maatschappelijk probleem gezien moet worden, bestaat veel onenigheid (Dronkers, 1997). Sommige opinieleiders zien echtscheiding als een oplossing van een slecht functionerend huwelijk en benadrukken de positieve aspecten van de toegenomen echtscheidingsfrequentie. De strenge moraal tegen echtscheiding in het verleden zorgde ervoor dat mensen vastzaten in een slecht huwelijk, met alle gevolgen voor het levensgeluk van de partners en hun kinderen van dien. Aan de andere kant wordt wel gewezen op de nadelige gevolgen die een echtscheiding voor de betrokkenen kan hebben. Hierbij wordt vooral gedacht aan de slechte financiële positie van eenoudergezinnen, verlies aan contact tussen gescheiden vaders en kinderen en de sociale en emotionele schade die de kinderen van gescheiden ouders dikwijls oplopen. Bij iets meer dan de helft van de scheidingen zijn minderjarige kinderen betrokken (CBS, 2000).

Sinds jaar en dag heeft ook het overheidsbeleid zich beziggehouden met echtscheiding. In de eerste plaats is de wetgeving rond echtscheiding sterk versoepeld, waarschijnlijk mede als gevolg van de toegenomen 'vraag' naar scheiding (Van Poppel & De Beer, 1991). Belangrijker is de aandacht die de politiek heeft besteed aan de gevolgen van scheiding, onder meer via veranderingen in de regelgeving rond alimentatie en de introductie van de Algemene Bijstandswet in 1965 (Van den Akker & Nelissen, 1986). Meer recent zijn ook de pensioenaanspraken van gescheiden vrouwen verbeterd, wordt geprobeerd de arbeidsmarktparticipatie van alleenstaande moeders te stimuleren en wordt gepoogd de contacten tussen gescheiden vaders en hun kinderen te verbeteren via nieuwe regelingen rond voogdij en omgang.

De sociale wetenschappen in Nederland hebben tot nog toe slechts globale inzichten gegeven in de echtscheidingsproblematiek. Sommige demografen en sociologen gaan uit van een culturele benadering en menen dat individualisering en secularisering de traditionele waarde van het huwelijk onder druk zouden hebben gezet (Lesthaeghe & Van de Kaa, 1986). Daarnaast bestaat een economische benadering die zegt dat de toegenomen onderwijs- en arbeidsmarktparticipatie van de vrouw de specialisatievoordelen van het huwelijk heeft verminderd (Kalmijn, Bernasco & Weesie, 1999). Afgezien van deze richtinggevende ideeën is theorie-ontwikkeling in de sociale wetenschappen beperkt en is het onderzoek naar oorzaken en gevolgen van scheiding in Nederland schaars en ongesystemiseerd. Dit tekort is vooral opmerkelijk omdat de echtscheidingsproblematiek onderdeel is van de drie hoofdproblemen in de sociologie (Ultee, Arts & Flap, 1993). Echtscheiding is een klassieke indicator van een gebrek aan cohesie in de samenleving; echtscheiding heeft directe consequenties voor ongelijkheid tussen mannen en vrouwen en voor intergenerationale overdracht; en echtscheiding zegt iets over de sterkte van het huwelijksinstituut en daarmee ook iets over het rationaliseringsprobleem.

Dat er weinig sociologisch onderzoek is naar echtscheiding wordt soms geweten aan het progressieve politieke klimaat in universitaire kringen. Het problematiseren van echtscheiding werd lange tijd gezien als een impliciete verdediging van

het traditionele gezin. In de jaren zestig en zeventig richtte men zich op de toenemende diversiteit in wat men 'primaire leefvormen' was gaan noemen en probeerde men juist de gelijkwaardigheid van alternatieve individuele keuzen, waaronder echtscheiding, te benadrukken (Langeveld, 1985; Weeda, 1991). In dat klimaat lag een analyse van de sociale oorzaken en gevolgen van scheiding niet erg voor de hand (Dronkers, 1997). Harde bewijzen voor deze verklaring zijn er overigens niet en duidelijk is ook dat er sowieso weinig *mainstream* empirisch onderzoek verscheen in de jaren zestig en zeventig, zeker in vergelijking tot de Amerikaanse sociologie (Arts, 2000; Kalmijn & Kraaykamp, 1999). Verder was de eenzijdig positieve kijk op echtscheiding op haar beurt natuurlijk een reactie op de pathologisering van echtscheiding in de conservatieve jaren veertig en vijftig, zoals bijvoorbeeld te zien is in de culturele armoedeliteratuur (Haveman, 1952; Litjens, 1953).

Dat er een tekort bestaat aan sociologisch onderzoek naar echtscheiding wil niet zeggen dat er geen belangrijke studies zijn verschenen. De bekendste en nu klassieke studie op dit gebied is afkomstig van de gezinssocioloog Kooy en verscheen ruim dertig jaar geleden (Kooy, 1969). In deze studie onderzocht Kooy de oorzaken van echtscheiding op een indirecte wijze door op basis van een landelijk survey onder ruim 600 paren na te gaan welke sociale factoren een invloed hadden op spanningen en conflicten binnen de relatie. Over de gevolgen van scheiding kon Kooy in deze studie niet veel zeggen. Een andere klassieker is het kwalitatieve onderzoek van de socioloog Weeda (1991). De studie van Weeda was gebaseerd op open interviews onder 167 personen die gescheiden waren in de jaren zeventig. Het onderzoek behandelde een breed spectrum van sociologisch relevante onderwerpen maar had als nadeel dat de steekproef niet aselekt werd getrokken (grotendeels via zelfselectie) en dat de respondenten allemaal recent gescheiden waren. Bovendien ontbrak een vergelijkingsgroep van gehuwden zodat over de oorzaken van scheiding alleen indirect iets kon worden gezegd. Naast deze klassieke studies zijn nog de onderwijssociologen en pedagogen te noemen die zich voor Nederlandse begrippen relatief vroeg gingen bezighouden met de gevolgen van echtscheiding voor de kinderen (Bosman & Louwes, 1982; Spruijt, 1989; Dronkers, 1992). Andere originele bijdragen uit het meer recente verleden zijn Mantings (1994) demografische analyses van de determinanten van echtscheiding onder jonge vrouwen in de jaren negentig.

Om meer systematische kennis en inzichten te verkrijgen in het echtscheidings-probleem werd eind jaren negentig door de auteurs van dit artikel een nieuw onderzoeksprogramma gestart met als doel het bestuderen van de oorzaken en gevolgen van echtscheiding in Nederland vanaf de jaren vijftig tot en met de jaren negentig van de 20e eeuw. Hiertoe werden vanuit een gemeenschappelijke probleemstelling nieuwe gegevens verzameld en geanalyseerd. Het programma wordt uitgevoerd door onderzoekers van de Universiteit Utrecht, de Katholieke Universiteit Nijmegen, het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut en de Vrije Universiteit Amsterdam.²

2 Probleemstelling

Het onderzoeksprogramma is opgebouwd langs twee lijnen (Tabel 1). In de eerste plaats maken we een onderscheid in sociaal-culturele en sociaal-economische aspecten van echtscheiding; in de tweede plaats maken we een onderscheid in oorza-

ken en gevolgen (die weer worden uitgesplitst naar gevolgen voor partners en gevolgen voor kinderen). Deze indeling leidt tot vier globale probleemstellingen die in de verschillende deelprojecten nader worden uitgewerkt.

Tabel 1: Beschrijvende informatie over variabelen gebruikt in de gebeurtenissenanalyses: vrouwen in Nederland op verschillende momenten tijdens het huwelijk

	Sociaal-economische dimensie	Sociaal-culturele dimensie
Oorzaken	A	B
Gevolgen voor partners	C1	D1
Gevolgen voor kinderen	C2	D2

Sociaal-economische oorzaken van echtscheiding (cel A) hebben ten eerste betrekking op de veranderde positie van de vrouw in de samenleving. Gehuwde vrouwen zijn steeds meer gaan participeren op de arbeidsmarkt en dragen steeds meer bij aan het gezinsinkomen. De verbeterde financiële positie van de gehuwde vrouw maakt het mogelijk om een slecht huwelijk te verlaten en kan de specialisatievoordelen van een huwelijk hebben doen afnemen. Ook de sociaal-economische positie van de man kan van invloed zijn op de stabiliteit van het huwelijk, bijvoorbeeld omdat een laag inkomen en inkomensonzekerheid van de man kunnen samengaan met spanningen en conflicten binnen het huwelijk. De eerste vraag uit het programma luidt: *op welke wijze hebben de sociaal-economische posities van de huwelijkspartners een invloed op de scheidingskans?*

Naast economische factoren spelen culturele determinanten een belangrijke rol, en wel op twee manieren (cel B). Ten eerste bestaan er in de samenleving normen en waarden die in meer of mindere mate echtscheiding afkeuren. Deze normen zijn onder invloed van secularisering, individualisering en de vrouwenemancipatie sterk veranderd. De vraag is nu in hoeverre dergelijke culturele factoren samenhangen met de kans op scheiding en in hoeverre veranderingen in normen en waarden verantwoordelijk zijn voor de trend naar meer echtscheiding. Ten tweede spelen culturele factoren een rol omdat huwelijkspartners in cultureel opzicht meer of minder goed bij elkaar kunnen passen. Sociaal-culturele vormen van homogamie (similariteit wat betreft opleiding, leeftijd en religie) zouden de kans op echtscheiding verkleinen, zo wordt vaak verondersteld. De tweede vraag uit het programma luidt: *in hoeverre hebben individuele normen en waarden en sociaal-culturele vormen van homogamie een invloed op de kans om uit elkaar te gaan?*

De sociaal-economische gevolgen van echtscheiding (cel C) behelzen veranderingen in inkomen, arbeidsmarktpositie, uitkeringsafhankelijkheid en woonkwaliteit. Uit de buitenlandse literatuur is bekend dat vrouwen er na een echtscheiding in economisch opzicht op achteruitgaan. Met name vrouwen die veel hebben geïnvesteerd in kinderen en weinig in opleiding en betaalde arbeid, zouden veel inkomen verliezen na een echtscheiding. Daarnaast kan echtscheiding natuurlijk negatieve gevolgen hebben voor de sociaal-economische positie van de kinderen, zoals wordt afgelezen aan hun opleidings- en beroepsniveau. De derde vraag luidt: *wat zijn de sociaal-economische gevolgen van echtscheiding voor de huwelijkspartners en de kinderen en hoe kunnen individuele verschillen in de gevolgen van echtscheiding worden verklaard?*

Onder de sociaal-culturele gevolgen van echtscheiding verstaan we sociale contacten en maatschappelijke participatie (cel D). Vooral in de periode rond de

scheiding staan relaties met anderen onder druk en in de jaren die volgen zullen vele gescheidenen hun sociale leven weer opbouwen, bijvoorbeeld door opnieuw te trouwen. Pas op de lange termijn wordt duidelijk in hoeverre een gescheiden man of vrouw in staat is geweest fysiek, sociaal en emotioneel te herstellen van de scheiding. Ook de sociaal-culturele gevolgen van echtscheiding voor de kinderen worden in het programma betrokken. Zo wordt nagegaan wat de effecten zijn van ouderlijke echtscheiding en hertrouw op de vorming van partnerrelaties bij de kinderen. De vierde onderzoeksvraag luidt: *wat zijn de sociaal-culturele gevolgen van echtscheiding voor de huwelijkspartners en de kinderen en hoe kunnen individuele verschillen in de gevolgen van echtscheiding worden verklaard?*

3 Het survey 'Scheiding in Nederland'

Binnen het programma wordt een representatief beeld gegeven van echtscheiding in Nederland aan de hand van een nieuw survey-onderzoek. Er waren verschillende redenen om nieuwe gegevens te verzamelen. Als men de oorzaken en gevolgen van echtscheiding goed wil onderzoeken heeft men gegevens nodig over de gehele levensloop. De oorzaken van echtscheiding kunnen immers alleen worden onderzocht als er informatie is over de inrichting van het huwelijk en over de kenmerken van beide partners tijdens het huwelijk. Ook voor het vaststellen van de gevolgen van echtscheiding zijn levensloopegegevens noodzakelijk. De leefsituatie van gescheiden personen dient immers te worden vergeleken met de leefsituatie tijdens het afgebroken huwelijk, zodat duidelijk wordt of en hoe de scheiding hun leefsituatie heeft beïnvloed. In de Nederlandse sociale wetenschappen bestaan wel grote retrospectieve levensloopsurveys, maar deze surveys bevatten relatief weinig gescheiden personen, hebben weinig informatie over het (afgebroken) huwelijk, en hebben natuurlijk ook weinig specifieke gegevens over het scheidingsproces.

3.1 De populatie en steekproef

Een doorsnee steekproef zou erg groot moeten zijn om voldoende gescheiden personen te kunnen interviewen. Om die reden is besloten om aparte *samples* van (eerst-)gehuwde en (ooit-)gescheiden personen te trekken. Op deze manier konden mensen die een scheiding hebben meegemaakt worden oververtegenwoordigd. Verder werd besloten de (ooit-)gescheiden personen nader te onderscheiden in personen die wel of niet met een nieuwe partner samenwonen. Dit resulteert in drie groepen respondenten:

A: Nu getrouwd, nooit gescheiden.

B: Nu alleenstaand, één keer gescheiden.

C: Nu getrouwd of samenwonend, één keer gescheiden.

Groep A is de vergelijkingsgroep, groep B en C zijn de ooit-gescheidenen. De streefgetallen waren 600 personen in groep A, 900 personen in B en ook 900 in C. Ongehuwd samenwonenden zijn niet opgenomen in de vergelijkingsgroep A van eerste huwelijken. Reden hiervoor is dat ongehuwd samenwonen vaak een voorstadium en geen substituum is van het huwelijk. Aangezien het survey informatie verzamelt over de volledige relatiegeschiedenis komt de periode van ongehuwd samenwonen automatisch in beeld. Scheidingen van ongehuwd samenwonenden blijven natuurlijk wel buiten beschouwing. Belangrijk is nog dat ongehuwd samenwonenden na een scheiding wél in type C zijn opgenomen. De reden hiervoor is dat we

denken dat het ongehuwd samenwonen voor gescheidenen wel vaak een alternatief is voor het huwelijk.

Mensen die vaker dan één keer zijn gescheiden en mensen die ooit verweduwd zijn, zijn niet in de steekproef opgenomen. Verder hebben we ons beperkt tot mensen die op het moment van survey (1998) tussen 30 en 75 jaar oud waren (geboortecohorten 1923-1967). De ondergrens is vrij hoog gezet omdat scheiding meestal niet snel na aanvang van een huwelijk plaatsvindt en omdat mensen tegenwoordig vrij laat trouwen. Om ook informatie te krijgen over scheidingen uit het verleden is de bovengrens ook redelijk hoog gezet. Vanwege selectieve mortaliteit leek het niet wenselijk om mensen ouder dan 75 jaar te ondervragen.

De steekproef is in stappen tot stand gekomen. Eerst werden gemeenten geselecteerd. Omdat scheidingscijfers sterk variëren met stedelijkheid en landsdeel (De Graaf & Kalmijn, 1999) werden de gemeenten naar deze twee kenmerken gestratificeerd. Er zijn drie landsdelen onderscheiden:

- West (Noord- en Zuid-Holland, Utrecht, Flevoland),
- Zuid (Zeeland, Limburg, Noord-Brabant, Gelderland),
- Noordoost (Groningen, Friesland, Drenthe, Overijssel).

Er zijn drie categorieën van stedelijkheid onderscheiden:

- groot (CBS-categorieën 1 en 2, 'zeer sterk en sterk stedelijk'),
- middelgroot (CBS-categorie 3, 'matig stedelijk'),
- klein (CBS-categorieën 4 en 5, 'weinig en niet stedelijk').

Deze stratificatie resulteert in negen typen gemeenten. Voor elk type zijn vervolgens gemeenten geselecteerd en benaderd. Niet alle gemeenten waren bereid om mee te werken en sommige gemeenten gaven aan om technische redenen de steekproef niet te kunnen trekken. Uiteindelijk bleven er 19 gemeenten over. Tabel 2 laat zien welke gemeenten dit zijn en hoe ze zijn verdeeld over de negen typen.

Tabel 2: De 19 steekproefgemeenten

West-klein	Amerongen, Schoonhoven
West-middelgroot	Naaldwijk
West-groot	Amsterdam, Delft, Leiden
Noordoost-klein	Franeker, Leek, Zuidhorn
Noordoost-middelgroot	Almelo, Hoogeveen, Winschoten
Noordoost-groot	Zwolle
Zuid-klein	Boxtel, Geertruiden, Margraten, Nederweert
Zuid-middelgroot	Oss
Zuid-groot	Nijmegen

Omdat de gemeenten niet aselekt binnen de stratificatietypen konden worden gekozen, is het de vraag of zij een goede afspiegeling zijn van alle Nederlandse gemeenten. Een vergelijking van economische, demografische en culturele kenmerken geeft het antwoord op deze vraag (Tabel 3). De economische kenmerken van de geselecteerde gemeenten komen bijzonder goed overeen met het landelijke beeld. De gemeenten hebben weliswaar een iets hoger huishoudinkomen, maar in relatieve zin is dat verschil te verwaarlozen. De gemeenten hebben dezelfde arbeidsmarktparticipatiegraad als het gehele land en ook het percentage vrouwen in de beroepsbevolking is identiek. In demografisch opzicht zijn er wel verschillen waar te nemen. In de geselecteerde gemeenten wordt wat vaker gescheiden en getrouwd en is ook het percentage eenoudergezinnen iets hoger dan landelijk het geval is. Voor wat betreft de

politieke voorkeur van de gemeenten is te zien dat de verschillen voor de grote partijen zeer klein zijn. Wel valt op dat er in onze gemeenten meer steun is voor klein linkse partijen (waarschijnlijk door de aanwezigheid van Oss) en wat minder voor de klein christelijke partijen. Al met al lijkt de selectie van gemeenten in economisch opzicht een goede afspiegeling van het land, maar zij is wel iets minder traditioneel dan het land (wat progressiever, wat hoger uitgevallen scheidingscijfers).

Tabel 3: Vergelijking van steekproefgemeenten met de Nederlandse bevolking

	Nederland	Steekproef gemeenten
Gemiddeld besteedbaar inkomen van huishoudens (1995)	45550	46076
Beroepsbevolking in procenten van de totale bevolking 15-64 (1995)	63	64
Percentage vrouwen in de beroepsbevolking (1995)	38	38
Van echt scheidende mannen per 1000 gehuwde mannen (1996)	9	11
Huwende mannen per 1000 ongehuwde mannen (1996)	30	31
Eenoudergezinnen als percentage van alle gezinnen (1997)	11	12
Stemmen bij Tweede Kamer verkiezingen 1997		
PvdA	29	28
VVD	18	19
CDA	25	23
D66	9	9
Klein links	11	13
Klein christelijk	5	4
Opkomstpercentage Tweede Kamer verkiezingen 1997	73	73

Noot: gemeenten in de steekproef zijn gewogen met streefaantallen voor de gehuwde substeekproef.

Uit de Gemeentelijke Basisadministratie (GBA) van de 19 gemeenten hebben we vervolgens aselechte steekproeven laten trekken uit drie GBA-groepen:

- burgerlijke staat: gehuwd én niet eerder gescheiden
- burgerlijke staat: gescheiden
- burgerlijke staat: gehuwd én eerder gescheiden (hertrouwd na scheiding).

Alle personen moesten geboren zijn in de periode 1923 tot en met 1967, nooit verweduwd zijn, en (voor de gescheidenen) slechts één keer zijn gescheiden.

De GBA-groepen corresponderen niet exact met de eerder beschreven doelgroepen uit het onderzoek. De reden hiervoor is dat de GBA geen informatie heeft over ongehuwd samenwonen. Hertrouwd en 'hersamenwoners' zitten in één en dezelfde doelgroep (groep C), terwijl de 'hersamenwoners' uit de tweede GBA-groep te voorschijn moesten komen en de hertrouwd uit de derde GBA-groep. Op basis van surveyschattingen hebben we daarom meer mensen uit de tweede GBA-groep laten trekken en minder uit de derde GBA-groep.

Uitgaande van informatie over de landelijke verdeling van gescheidenen en gehuwden hebben we de drie respondent-typen proportioneel over de gemeenten verspreid. In de grote steden in het Westen wonen bijvoorbeeld relatief veel gescheiden mensen en daarom zou de steekproef voor Amsterdam, Delft en Leiden relatief veel gescheiden respondenten moeten bevatten. Bij het samenstellen van de steekproef is er verder rekening mee gehouden dat het percentage nonresponse onder ooit-gescheidenen, en met name onder de hertrouwd, wel eens hoger kon zijn dan gebruikelijk. Ook in de grote steden werd rekening gehouden met een hoger percentage nonresponse. Om de nonresponse te beperken, werd een introductiebrief verstuurd en werd de respondenten een beloning in het vooruitzicht gesteld in de

vorm van een cadeaubon van 25 gulden. In de brief en de vragenlijst kreeg het onderzoek de titel mee 'relaties door de levensloop'.

3.2 Design en onderzoeksinstrumenten

Het design van het survey berust op retrospectief levenslooponderzoek. De benodigde longitudinale gegevens kunnen ook worden verzameld met een prospectief design maar vanwege de financiële en tijdskosten die daaraan zijn verbonden is daar niet voor gekozen. Retrospectieve informatie heeft als nadeel dat de betrouwbaarheid van de ingewonnen informatie in het geding kan zijn, vooral als het gaat om meer subjectieve zaken. Om dit probleem enigszins te beperken hebben we in het interview zoveel mogelijk gevraagd naar gedragingen en andere feiten en niet of weinig naar houdingen en gevoelens. Een groot aantal onderwerpen kwam tijdens het gesprek aan de orde. De belangrijkste daarvan zijn: (a) het ouderlijk gezin, (b) de school- en beroepsloopbaan, (c) de woon- en inkomenssituatie, (d) sociale netwerken, participatie en vrijetijdsbesteding, (e) de partnerkeuze, (f) sociale en economische kenmerken van het huwelijk, (g) conflicten en de gepercipieerde kwaliteit van het huwelijk, (h) kinderen, (i) praktische, emotionele en juridische aspecten van het scheidingsproces, (j) alimentatie, voogdij en bezoeksregelingen, (k) gezondheid, (l) persoonlijkheid, eenzaamheid en welbevinden.

Er werd één versie van de vragenlijst gemaakt met gemeenschappelijke delen voor alle respondenten en delen die specifiek geschikt waren voor de drie typen respondenten. Een groot deel van de vragen inventariseerde de levensloop. Deze is voor verschillende domeinen op uiteenlopende wijze, maar altijd retrospectief in kaart gebracht. Soms is de volledige levensloop gevraagd (bijvoorbeeld beroepen, kinderen, relaties) en soms heeft er een episodemeeting plaatsgevonden (bijvoorbeeld het jaar van opname in een ziekenhuis of behandeling door een specialist). In veel gevallen zijn echter metingen gedaan voor geselecteerde vaste punten uit de levensloop: de begintijd van het (vorige of huidige) huwelijk, de periode direct na de scheiding en de huidige tijd van het (eerste of tweede) huwelijk. Door zowel voor gehuwden als voor gescheidenen te vragen over de begintijd van hun huwelijk wordt het mogelijk analyses te doen van de determinanten van de scheidingskans.³

De partners zijn niet ondervraagd omdat we pessimistisch waren over de mogelijke response bij ex-partners. Bovendien vermoedden we dat een aangekondigde werving van ex-partners ook de response bij de respondenten zelf nadelig zou kunnen beïnvloeden. Eerder onderzoek onder ex-paren is wel gedaan, maar dat is dan altijd gebaseerd op aselechte steekproeven waarin zelfselectie een grote rol speelt. Informatie over de (ex-)partner (en de eventuele nieuwe partner) hebben we wel via de respondent zelf verzameld. Omdat het hier vaak om relatief harde kenmerken gaat, lijkt ons dit een redelijk betrouwbaar middel.

De interviews werden georganiseerd en afgenomen door NSS Research en Consultancy te Den Haag. De vragenlijsten zijn mondeling afgenomen bij de respondenten thuis. Vrijwel alle interviews werden gedaan in het najaar van 1998. Het gemiddelde interview duurde 85 minuten. De interviews met gehuwden duurden gemiddeld 67 minuten, met gescheidenen gemiddeld 90 minuten. In 15 procent van de gevallen waren er gedurende langere tijd derden aanwezig bij het interview. Derden waren vaker aanwezig bij de interviews onder gehuwden en hertrouwd. Bij de hertrouwd is dat een punt van zorg, zeker als het de nieuwe partner betreft.

Bij een onderzoek naar echtscheiding komen er mogelijk ook gevoelig liggende vragen aan de orde. Om pijnlijke situaties te vermijden en betrouwbare informatie te krijgen, moesten sommige gedeelten van de vragenlijst door de respondent zelf worden ingevuld. Verder werden er in de vragenlijst ook steeds open vragen ingebouwd zodat de respondent eventueel ook zijn of haar eigen verhaal kwijt kon. De interviews verliepen overigens redelijk gemakkelijk. Slechts in 8 procent van de interviews vonden de interviewers het gesprek moeilijk of zeer moeilijk. Onder gescheidenen verliepen de gesprekken wat moeilijker dan onder gehuwden (9 procent versus 5 procent, een statistisch significant verschil), hetgeen gezien de aard van de vragen niet verwonderlijk is.

3.3 Respons en selectieve nonresponse

De totale steekproef werd in drie random waves verdeeld en vervolgens per wave benaderd teneinde de representativiteit van de gerealiseerde steekproef te vergroten. In totaal zijn 5709 personen benaderd. Tabel 4 laat zien hoe de respondenten over de verschillende responscategorieën zijn verdeeld. Om responspercentages te berekenen gaan we uit van de door Groves en Couper (1998) voorgestelde definities:

$$\text{Responskans} = \text{contactkans} \times \text{coöperatiekans}$$

$$\frac{\# \text{ interviews}}{\# \text{ benaderd}} = \frac{\# \text{ bereikt}}{\# \text{ benaderd}} \times \frac{\# \text{ interviews}}{\# \text{ bereikt}}$$

De contactkans bedraagt 79 procent, de coöperatiekans bedraagt 58 procent en de resulterende responskans bedraagt 46 procent. Van deze drie getallen is de coöperatiekans, het aantal mensen dat meedoet van de mensen die zijn bereikt, het belangrijkste. Hier is immers de grootste zelfselectie mogelijk. Bij de contactkans gaat het vooral om de vraag of iemand beschikbaar is, niet of iemand bereid is. Bovendien is deze kans afhankelijk van de procedures die het veldwerkbureau hanteert om contact te leggen en om een eenmaal benaderde respondent te registreren. Hoewel de coöperatiekans van 58 procent redelijk normaal is voor een survey, moeten we aantekenen dat het Amsterdamse deel van de steekproef uit een zogeheten *refusal*-procedure kwam. De personen werden eerst door de gemeente aangeschreven met de mededeling dat zij door het insturen van een gefrankeerde antwoordkaart (binnen drie weken) konden aangeven niet te willen meewerken. In Amsterdam stuurde 29 procent het kaartje in en als we deze personen optellen bij de harde weigeraars zal de coöperatiekans wat lager uitvallen.

Tabel 4: De respons en non-respons van het survey

a Respons	Interview afgenomen	2394
b Weigering	Geen tijd, geen zin, andere redenen	1752
c Niet bereikt	Langdurig afwezig, 3 x niet thuis, 5 x geen belcontact etc.	1107
d Buiten populatie	Taalproblemen, fout adres, overleden etc.	456
Contact percentage (a+b) / (a+b+c)	# bereikt / # benaderd	78,9
Coöperatiepercentage (a) / (a+b)	# geïnterviewd / # bereikt	57,7
Responspercentage (a) / (a+b+c)	Contact x Coöperatie (= # geïnterviewd / # benaderd)	45,6

Na verwijdering van respondenten met onbetrouwbare of onbruikbare interviews bleven uiteindelijk 2346 respondenten over. De verdeling over de drie doelgroepen komt redelijk goed overeen met wat werd beoogd: 551 gehuwd en nooit gescheiden

(groep A), 868 eerder gescheiden en nu zonder partner levend (groep B), en 927 eerder gescheiden en nu (gehuwd of ongehuwd) samenwonend met een nieuwe partner (groep C).

Is de nonrespons selectief? Op basis van een aantal demografische kenmerken, beschikbaar gesteld door de gemeenten, en een aantal regionale kenmerken, kan worden nagegaan in hoeverre de nonrespons selectief is. De invloed van deze kenmerken op de respons wordt bekeken via logistische regressie-analyses op de oorspronkelijke steekproef (Tabel 5). Hierin worden drie afhankelijke variabelen bekeken: de contactkans, de coöperatiekans (gegeven contact) en de uiteindelijke responskans.

De contactkans van niet-hertrouwde gescheidenen blijkt geringer te zijn dan die van eerst-gehuwden en die van hertrouwden. Eenmaal benaderd blijken er geen verschillen in coöperatiekans meer te zijn tussen de verschillende burgerlijke staat groepen. Niet-hertrouwden zijn dus vooral moeilijker te bereiken, hetgeen gezien het hogere percentage alleenstaanden onder hen niet verwonderlijk is. De responskans van gehuwden en hertrouwden is daarmee uiteindelijk iets groter dan die van niet-hertrouwde gescheidenen. Er bestaan geen verschillen in contactkans tussen jongeren en ouderen, maar ouderen blijken wel wat minder vaak mee te werken. Hierdoor hangt ook de uiteindelijke responskans negatief samen met de leeftijd.

Tabel 5: Logistische regressie van de kans op contact, coöperatie, en overall respons

	Contact	Coöperatie	Respons
Gescheiden alleenstaand (vs. Gehuwd)	-0,520*	0,032	-0,132
Gescheiden hertrouwd (vs. Gehuwd)	-0,103	0,119	0,081
Leeftijd (gecentreerd, per tien jaar)	0,007	-0,119*	-0,091*
Man (vs. Vrouw)	-0,367*	-0,287*	-0,356*
Regio Zuid (vs. noordoost)	-0,405*	-0,075	-0,189*
Regio Westen (vs. noordoost)	-0,309*	-0,271*	-0,317*
Urbanisatie Middelgroot (vs. Klein)	0,090	-0,427*	-0,327*
Urbanisatie Groot (vs. klein)	-0,109	-0,403*	-0,354*
Amsterdam (vs. overig west én groot)	-0,611*	0,412*	0,068
Onbekend nummer (vs. Bekend)	-1,298*	-0,287*	-0,744*
Constante	2,933*	0,858*	0,763*
-2 x loglikelihood ratio	4310	5021	6296
N	4738	3768	4738

* p < 0,05

Verder laat de regressie-analyse zien dat mannen zowel een geringere contactkans als een geringere coöperatiekans hebben dan vrouwen. Dit maakt dat de respons van mannen lager is dan de respons van vrouwen. We vinden ook nog een statistisch significant interactie-effect van sekse en burgerlijke staat. Het verschil in contactkans tussen (alleenstaande) gescheidenen en gehuwden is beduidend groter bij mannen dan bij vrouwen. Het zijn dus vooral alleenstaande gescheiden mannen die moeilijker worden bereikt, niet zozeer alleenstaande gescheiden vrouwen.

In het Westen en Zuiden van het land blijkt de contactkans geringer te zijn dan in het Noordoosten van het land. De coöperatiekans is echter alleen in het Westen geringer dan elders. Dit maakt dat de respons het grootst is het Noordoosten, gevolgd door het Zuiden, terwijl de respons het geringst is in het Westen. De urbanisatiegraad heeft geen invloed op de contactkans, maar wel op de coöperatiekans: in

de kleinere gemeenten is deze bereidheid het grootst. De resulterende responskans is dan ook het grootste in de kleinere gemeenten. Verder blijkt dat Amsterdam afwijkt. De contactkans is daar geringer dan in andere grote steden in het Westen, maar de coöperatiekans is juist groter, waarschijnlijk als gevolg van de daar gevolgde *refusal*-procedure. Ten slotte vinden we dat respondenten met een onbekend telefoonnummer een geringere respons hebben dan respondenten waarvan het telefoonnummer wel bekend is, niet alleen door een kleinere contactkans (hetgeen te verwachten is), maar ook door een kleinere coöperatiekans. Dit laatste komt mogelijk door de grotere privacygevoeligheid onder mensen met een geheim telefoonnummer.

In hoeverre wijkt de gerealiseerde steekproef af van de populatie? Er kunnen op drie manieren verschillen zijn ontstaan: in de selectie van gemeenten, in de stap van de beoogde steekproef naar de feitelijk getrokken steekproef en in de stap van feitelijk getrokken steekproef naar de geïnterviewde steekproef. De verdelingen van de respondenten naar landsdeel, urbanisatiegraad, sekse en leeftijdsgroep worden in Tabel 6 vergeleken met populatiegegevens voor de Nederlandse bevolking tussen de 30 en 75 jaar oud. De representativiteit is getoetst met behulp van een nonparametrische χ^2 -toets, waarin de waargenomen verdeling wordt vergeleken met een bekende populatieverdeling. Een significante waarde geeft dus aan dat de gerealiseerde steekproef afwijkt van de populatie.

Tabel 6: Verschillen tussen geïnterviewde steekproef en doelpopulatie

	Groep A Populatie	Groep A geïnterviewd	Groep B+C populatie	Groep B+C geïnterviewd
West	43,4	36,8	54,5	51,1
Noordoost	17,5	19,4	13,4	17,0
Zuid	39,0	35,4	32,1	31,8
Toets	9,8*		21,6*	
Klein	42,5	49,7	24,5	32,3
Middelgroot	21,7	14,9	20,0	11,8
Groot	35,7	35,4	55,5	55,9
Toets	18,6*		105,0*	
Mannen	50,7	48,6	45,1	40,2
Vrouwen	49,3	51,4	54,9	59,8
Toets	0,9		17,2*	
30-39 jaar	27,0	28,3	23,0	18,3
40-49 jaar	28,8	27,9	34,8	36,0
50-59 jaar	22,8	23,8	25,5	28,9
60-75 jaar	21,3	20,0	16,7	16,8
Toets	1,2		25,7*	
N		551		1795

* $p < 0,05$.

Zowel bij de eerst-gehuwden als bij de ooit-gescheidenen zijn het Westen en Zuiden van het land ondervertegenwoordigd en is het Noordoosten oververtegenwoordigd. Ook blijkt voor beide groepen dat de gerealiseerde steekproef de grote gemeenten goed vertegenwoordigt, terwijl de gerealiseerde steekproef de kleinere gemeenten oververtegenwoordigt en de middelgrote gemeenten ondervertegenwoordigt. Bij de eerst-gehuwden is de verdeling over mannen en vrouwen in orde, maar bij de ooit-gescheidenen zijn de mannen ondervertegenwoordigd. Ten slotte wijzen de cijfers uit dat de leeftijdsverdeling bij de eerst-gehuwden overeenkomt met die van de Ne-

derlandse populatie. Bij de ooit-gescheidenen zijn de 30-39 jarigen echter ondervertegenwoordigd. Deze resultaten komen overeen met de uitkomsten van de regressie-vergelijkingen die in Tabel 5 werden gepresenteerd. Op basis van deze vergelijkingen zijn gewichten geconstrueerd die de verdeling in de gerealiseerde steekproef van ooit-gescheidenen kloppend maakt wat betreft leeftijd, sekse, regio, urbanisatie en burgerlijke staat (hetrouwde of niet). Hetzelfde is gedaan voor eerst-gehuwden in de gerealiseerde steekproef.

4 Overzicht van bijdragen aan dit boek

Dit themanummer van Sociale Wetenschappen presenteert een aantal bevindingen uit het onderzoeksprogramma naar de oorzaken en gevolgen van echtscheiding in Nederland. Het is de opzet van de samenstellers geweest om via een gemeenschappelijke probleemstelling en een gemeenschappelijk databestand te zorgen voor eenheid in de verschillende bijdragen, om zo systematische kennis te verzamelen over het relatief weinig onderzochte en maatschappelijk relevante verschijnsel echtscheiding. Het nummer bevat zeven artikelen, drie over oorzaken en vier over gevolgen.

Sociologen willen oorzaken van echtscheiding identificeren, liefst in samenhang met brede maatschappelijke ontwikkelingen zoals de onderwijsexpansie, de toegenomen arbeidsparticipatie van vrouwen en processen van individualisering en secularisering. Welke verklaringen geven gescheidenen echter zelf voor het uiteenvallen van hun huwelijk? Het eerste artikel uit dit nummer, geschreven door Paul de Graaf en Matthijs Kalmijn, gaat in op deze vraag. Hun bijdrage handelt over scheidingsmotieven in Nederland sinds de jaren vijftig. In termen van het schema dat in Tabel 1 wordt weergegeven, valt hun bijdrage onder de cellen A en B, oorzaken van echtscheiding. Het is niet ondenkbaar dat de verklaringen die mensen zelf geven voor hun echtscheiding maar beperkte overeenkomsten vertonen met de door sociologen geïdentificeerde determinanten. Gescheidenen zijn vermoedelijk minder geneigd verbanden met maatschappelijke ontwikkelingen te leggen en zullen eerder persoonlijke en relatie-eigen factoren noemen.

Het maken van een onderscheid tussen sociaal-economische en sociaal-culturele oorzaken van echtscheiding is om analytische redenen zinvol. Toch zijn er natuurlijk dwarsverbanden tussen beide. De interrelatie van sociaal-economische en sociaal-culturele oorzaken van echtscheiding komt expliciet aan de orde in het tweede artikel van dit nummer, over het buitenshuis werken van vrouwen en de kans op echtscheiding, geschreven door Matthijs Kalmijn, Paul de Graaf en Anne-Rigt Poortman. Als we de vraagstelling van hun bijdrage in het schema onderbrengen, dan komen we in de cellen A en B. De auteurs analyseren de mogelijkheid dat het buitenshuis werken van vrouwen met name tot meer echtscheidingen leidt in huwelijken waar de partners traditionele opvattingen hebben, niet in die waar de partners meer egalitair zijn ingesteld.

Het derde artikel, geschreven door Jacques Janssen, gaat in op de invloed van de partnerkeuze op echtscheiding. Hebben partners die op jonge leeftijd of na een korte kennismakingstijd zijn getrouwd een grotere scheidingskans dan partners die minder haastig voor elkaar hebben gekozen? De probleemstelling van Janssens bijdrage hoort thuis in cel B, de sociaal-culturele oorzaken van echtscheiding. In Nederland is er een lange traditie van onderzoek naar homogamie binnen huwelijken. Binnen deze traditie heeft men in veel detail beschreven wat de invloed is van

overeenkomsten in opleiding, leeftijd, religie en sociale herkomst bij de partnerkeuze. Janssen behandelt de keerzijde van dit verschijnsel en gaat na of het verband tussen een haastige partnerkeuze en een verhoogde echtscheidingskans te verklaren is via een gebrek aan sociaal-culturele overeenkomsten tussen de partners.

Naast drie bijdragen over oorzaken van echtscheiding, bevat het themanummer vier analyses over de gevolgen daarvan. De rode draad die door de verschillende bijdragen loopt, is dat de gevolgen van echtscheiding onlosmakelijk zijn verbonden met de oorzaken daarvan. Vandaar dat er veel aandacht is voor de vraag of de omstandigheden waarin gescheidenen verkeren inderdaad moeten worden toegeschreven aan het hebben meegemaakt van een echtscheiding. Was de situatie voor de echtscheiding zoveel anders? Zijn er factoren die zowel de echtscheidingskans verhogen als verantwoordelijk zijn voor de omstandigheden waarin gescheidenen verkeren?

In de vierde bijdrage stellen Anne-Rigt Poortman en Tineke Fokkema de vraag in hoeverre er empirische ondersteuning is voor de gedachte dat vrouwen meer nadelige economische gevolgen ondervinden van een scheiding dan mannen. Ook komt de vraag aan de orde of hertrouw een manier is om een achteruitgang in economische positie te herstellen. De mogelijkheid bestaat dat de minder gunstige economische positie van alleenstaande gescheidenen ten opzichte van mensen in een eerste of tweede huwelijk weinig te maken heeft met de echtscheiding zelf maar eerder met achtergrondkenmerken van de betrokkenen, zoals een lage opleiding of een ongelukkig verlopen arbeidsloopbaan. Dergelijke kenmerken zouden bepalend kunnen zijn voor zowel de echtscheiding als de minder gunstige economische positie. Poortman en Fokkema besteden uitgebreid aandacht aan dergelijke selectiviteitseffecten.

Terwijl het vierde artikel ingaat op sociaal-economische gevolgen van echtscheiding (cel C1), gaat het vijfde artikel, geschreven door Marjolein Broese van Groenou, Lissy Terhell en Theo van Tilburg, in op sociaal-culturele gevolgen voor de ex-partners (cel D1). Het artikel gaat over verschillen in de steunnetwerken van gescheiden mannen en vrouwen. De wijze waarop mensen na een echtscheiding hun sociale relaties organiseren, zal voor een groot deel een continuering zijn van eerdere relatiepatronen. Vandaar dat de auteurs rekening houden met kenmerken van het eerdere huwelijk: hadden de partners ieder eigen vrienden of deden ze vooral als stel veel samen? Ook gaan de auteurs na wat de gevolgen van hertrouw zijn voor de omvang en samenstelling van het steunnetwerk.

Een bekend gegeven uit de onderzoeksliteratuur is dat gescheiden vrouwen vaker depressief zijn dan gehuwde vrouwen. Minder duidelijk is waarom dit verschil bestaat. Die vraag staat centraal in de bijdrage van Tineke Fokkema en Pearl Dykstra. Met zijn aandacht voor de psychische gezondheid, valt dit artikel in het schema onder cel D1. Enerzijds is er de stelling dat depressiviteit niet noodzakelijkerwijs het gevolg is van de scheiding; het zou juist ook de aanleiding kunnen zijn geweest. De betrokkenen zijn altijd al depressief geweest. Anderzijds is er de stelling dat de depressiviteit voortkomt uit de scheiding zelf. De auteurs proberen de causaliteit uiteen te rafelen. Ook hier is er dus aandacht voor het probleem van selectiviteit. Een vergelijking van vrouwen in hun eerste huwelijk en vrouwen in een tweede huwelijk (of samenwoonrelatie) biedt een antwoord op de vraag of hertrouwde vrouwen minder depressief zijn dan gescheiden vrouwen zonder partner.

De laatste bijdrage, geschreven door Tamar Fischer en Paul de Graaf, gaat over de gevolgen van echtscheiding en onderscheidt zich van de andere in dat het niet is gericht op de gescheidenen zelf, maar op hun kinderen. In termen van het schema, bevindt dit artikel zich in de cellen C2 en D2. Uit eerder onderzoek komt naar voren dat de situatie van echtscheidingskinderen over het algemeen minder gunstig is dan die van kinderen die in intacte gezinnen zijn opgegroeid. De geobserveerde verschillen zijn echter wisselend van omvang en ze variëren sterk met het levensdomein dat in beschouwing wordt genomen. Voorts zijn er veel vragen bij de interpretatie van de uitkomsten. Kunnen de verschillen echt worden toegeschreven aan ouderlijke echtscheiding? Zo ja, wat houdt het echtscheidingseffect dan precies in? Waren er al verschillen tussen de echtscheidingskinderen en de tweecouderkinderen voordat de echtscheiding van de ouders plaatsvond? Dit is het soort vragen dat door Fischer en De Graaf aan de orde wordt gesteld. Hun onderzoek is erop gericht 'echte' effecten van ouderlijke echtscheiding empirisch te onderscheiden van schijnverbanden.

Noten

¹ De hier geciteerde cijfers over het aantal echtscheidingen zijn te vinden in de elektronische databank van het Centraal Bureau voor de Statistiek, te vinden op: <http://www.cbs.nl/statline>.

² In 1998 werd het programma door NWO gesubsidieerd (onder nummers 510-05-0600 – 510-05-0606). De dataverzameling werd mogelijk gemaakt door een subsidie van het College van Bestuur van de Universiteit Utrecht in het kader van het Stimuleringsfonds Onderwijs en Onderzoek, met aanvullende bijdragen van de KUN, het NIDI en de VU. Dank is verschuldigd aan de respondenten die aan het onderzoek deelnamen, het bureau NSS Research & Consultancy dat het veldwerk heeft gecoördineerd, de interviewers die de respondenten hebben geïnterviewd en de gemeenten die hun medewerking bij de steekproefrekening hebben verleend.

³ Meer technische informatie is te vinden in het codeboek en daarin is ook de vragenlijst opgenomen: Codeboek van het survey Scheiding in Nederland, door M. Kalmijn, P.M. de Graaf en W. Uunk, Universiteit Utrecht, Vakgroep Sociologie/ICS, 2000 (*ICS Occasional Papers and Document Series – ICS Codebooks nr. 40*).

Literatuur

- Akker, P.A.M. van den & Nelissen, J.H.M. 1986
'De invloed van sociale zekerheid op primaire leefvormen.' *Sociaal Maandblad Arbeid* 41:498-520.
- Arts, W. 2000
'Trends en lotgevallen: *Mens & Maatschappij* in de afgelopen vijftientig jaar.' *Mens en Maatschappij* 75:151-162.
- Bosman, R. & Louwes, W. 1982
Eenoudergezin en schoolprestaties. Rijksuniversiteit Groningen: Sociologisch Instituut.
- Centraal Bureau voor de Statistiek 2000
'Echtscheidingen, 1995-1999.' *Maandstatistiek van de Bevolking*, Oktober, 51-59.
- Dronkers, J. 1992
'Zullen wij voor de kinderen bij elkaar blijven? De veranderende effecten van eenoudergezinnen op de schoolloopbanen van de kinderen.' *Mens en Maatschappij* 67:23-44.
- Dronkers, J. 1997
'Zoals de ouden zongen, piepen de jongen: Intergenerationele overdracht van de kans op scheiding in Nederland.' *Mens en Maatschappij* 72:149-165.

- Graaf, P.M. de & Kalmijn, M. 1999
 'Verschillen in echtscheidingscijfers tussen Nederlandse gemeenten.' *Maandstatistiek van de Bevolking*, November, 15-24.
- Groves, R.M. & Couper, M.P. 1998
Nonresponse in household interview surveys. New York: John Wiley.
- Haveman, J. 1952
De ongeschoolde arbeider – een sociologische analyse. Assen: Van Gorcum.
- Jong, A. de 1999
 'Trouwen en scheiden: lichte restauratie op komst.' *Maandstatistiek van de Bevolking*, Juni, 8-16.
- Kalmijn, M. & Kraaykamp, G. 1999
 'De verklaarde variantie verklaard: Een vergelijking van sociologische onderzoeksartikelen in de periode 1975-1998.' *Mens en Maatschappij* 74:166-180.
- Kalmijn, M., Bernasco, W. & Weesie, J. (redactie) 1999
Huwelijks- en samenwoonrelaties in Nederland: De organisatie van afhankelijkheid. Assen: Van Gorcum.
- Kooy, G.A. 1969
Het huwelijk in Nederland. Utrecht: Het Spectrum.
- Langeveld, H.M. 1985
Binding in vrijheid: Een studie naar toekomstige gezinnen, relaties en hulpverlening. 's-Gravenhage: Staatsuitgeverij.
- Lesthaeghe R. & van de Kaa, D.J. 1986
 'Twee demografische transitities?' *Mens en Maatschappij* 61:9-24.
- Litjens, H.P.M. 1953
Onmaatschappelijke gezinnen – sociologisch onderzoek naar de onmaatschappelijkheid te Maastricht. Assen: Van Gorcum.
- Manting, D. 1994
Dynamics in marriage and cohabitation: An inter-temporal, life course analysis of first union formation and dissolution. Amsterdam: Thesis.
- Poppel, F. van & de Beer, J. 1991
 'Het effect van veranderingen in de echtscheidingswetgeving op het echtscheidingscijfer: Een toepassing van interventie-analyse.' *Maandstatistiek van de Bevolking*, Juni, 27-35.
- Spruijt, E. (redactie) 1989
Stiefgezinnen: Gewoon of anders? Amersfoort: Giordano Bruno.
- Ultee, W., Arts, W. & Flap, H. 1993
Sociologie: Vragen, uitspraken, bevindingen. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Weeda, I. 1991
Echtscheiding. Een regenboog van ervaringen. Baarn: Bosch en Keuning.